

מאזרות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
והכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ברכת "מציב גבול אלמנה"

נראה אם כן שהדברים תלויים בהבנת הפסוק ובנקודת המבט על מצבו של עם ישראל. בפסוק המלא במשלי (טו, כה) נכתב: "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אֶלְמָנָה". אנו רואים שהתנאים חילקו את הפסוק לשניים באותה הנגדה שהזכרנו לעיל: חציו הראשון של הפסוק מתייחס לבתי גויים ביישובם וחציו השני לבתי ישראל ביישובם. הפרשנים הפשטניים פירשו את הפסוק כביקורת חברתית על הגאים החזקים שחומסים את בתי החלשים, שבעתיד יידחו מהם, ורק הזכאים האמתיים יזכו לכך שיוצב גבולם, וזו עדות על ההשגחה. המלבי"ם כותב:

כשתראה בית גאים בנוי על גבול האלמנה שהיא מחולשתה אין מי לריב ריבה, והגאים יבנו בית על גבולה, דע כי יש משגיח יריב ריבה, ויסח הבית ויעקר אותה להציב גבול אלמנה על מכונו, כי ה' עושה משפט לעשוקים [...] יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות' וזה פינה באמונת ההשגחה במקום שאין יד הטבע וכחה שלטת.

יש שנתנו פירוש מוסרי על הקובעים את עיקר חייהם בעולם הזה. למשל רבנו יונה כותב:

הם הקובעים בלבם דירתם בעולם הזה, וכל עיקר מחשבתם על יישובו, ולא יחשבו על תמורתו, כענין שנאמר "קרבים בתימו לעולם".⁷ ועל כן יגאה לבם בהצלחתם והתישבים בבתי שלותם, אחרי שלא יועילו ולא יעלו על לבם תמיד ענין התמורה והחלוף. על כן יסח השי"ת את ביתם החזק.

נחתום בפירוש שמתייחס למציאות בדורנו – דור שיבת ציון, שנראה שאילו כיוונו התנאים בברכה זו. הרואה בתי ישראל ביישוב לא רק שהוא רואה פלוני ואלמוני שזכו שתהיה להם קורת גג משלהם, אלא הוא רואה את המציאות הכללית של "האלמנה" המייצגת את האומה⁸ הזוכה להציב את גבולה. וכך מבאר הגר"א על אתר ופותח לנו פתח לדור גאולה:

"בית גאים" וגו' כמ"ש ברכות בפרק הרואה – "הרואה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב" וכי ו"הרואה בתי ישראל ביישוב אומר מציב גבול אלמנה" והוא בעת שנתיישב ירושלים בבית שני אז גם נתיישבו כל גבולי ארץ ישראל, וזהו "בית גאים וגו'" בית נבוכדנצר שנתגאה במה שאמר "אעלה על במתי עב' וגו'" "יסח ה' [...] ויצב וגו'" וכן "בית גאים" הוא אדום "יסח ה' " כמ"ש "המה יבנו ואני אהרוס", "ויצב גבול וגו'" שעתיד לעשות חוצות ירושלים עד דמשק ולהרבות גבולי ארץ ישראל.

הגר"א הולך בעקבות מילותיו של רש"י ודורש את כל הפסוק על המציאות הלאומית בארץ ישראל, ובמשמע שכל הברכה נתקנה דווקא על המציאות הייחודית של יישוב הארץ, שעוד עתידה לגדול ולהתפשט עד לגבולות ההבטחה.

כך בשולי גלימת תלמידי תלמידיו – הרא"ה ובנו הרצ"ה – מהלכים אנו ומברכים בשם ובמלכות על כל נקודת יישוב חדשה בארץ ישראל. אשרינו שזכינו להציב גבול אלמנה!

הרב מנחם קלכהיים
מרצה בתחום הייעוץ החינוכי

במשניות בפרק "הרואה", החותם את מסכת ברכות, מובאים דיניהם המפורטים של הברכות שמברכים על מקומות, התרחשויות ומראות מיוחדים. הגמרא מוסיפה ברכות ואמירות רבות על אלו המוזכרות רק במשניות ולא כולן נפסקו להלכה. לעתים הובאה בגמרא ברכה שלמה ומלאה בנוסחה: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם..."; לעתים יש רק את המילה "ברוך..."; ולעתים המילה "ברוך" אינה מופיעה כלל, אלא רק מפורטת אמירה או פסוק שיש לומר על מקום או על מראה מסוים. לחלוקה זו יש כמובן משמעות הלכתית, שהרי רק כאשר הברכה היא על המציאות הראויה לאמירת שם ה' אין זו ברכה לבטלה.

בנוסח הגמרא שלפנינו נאמר כך:¹

תנו רבנן: הרואה בתי ישראל ביישוב אומר "ברוך מציב גבול אלמנה", בחורבנן אומר "ברוך דין האמת", בתי עובדי כוכבים ביישוב אומר "בית גאים יסח ה'", בחורבנן אומר "אל נקמות ה', אל נקמות הופיע".

הגמרא מצטטת מקור תנאי שבו נראה הנגדה בין מציאות היישוב של בתי ישראל או ח"ו חורבנם ובין מציאות שכזו אצל גויים. סביר יותר לומר שמדובר ביחס למצב בארץ ישראל. האם ארץ ישראל מיושבת ביהודים או בגויים? כדי לעמוד על דברי הגמרא נשאל מספר שאלות בירור והבנה:

על איזו מציאות מדברת הגמרא? מה הם תנאיה המדויקים? בהמשך הגמרא מובא מעשה בשני אמוראים, עולא ורב חסדא, שהלכו בבבל ליד חורבת ביתו של אדם עשיר וצדיק שכל ביתו היה מוקדש לחסד, והם דנים ביניהם על היחס למציאות המעציבה של בתי צדיקים שנחרבו. הדיון נחתם במשפט "דיו לעבד שיהא כרבו". כל עוד בית המקדש חרב אין לנו שום טרזוניה כלפי מעלה על כך שביתם של צדיקים חרב אף הוא.

האם הסיפור בא לתמוך בהלכה? האם דין ברכה זו נוהג בחוץ לארץ כבארץ ישראל?

על שאלות יסודיות אלו העולות מפשט הגמרא מתווספת שאלה מגרסת הרי"ף. הוא מביא גמרא זו להלכה וגורס בתחילתה: "הרואה בתי כנסיות של ישראל ביישוב אומר 'ברוך מציב גבול אלמנה'". לפיו, מדובר בברכה על בית כנסת ואולי זה הדין גם מחוץ לארץ ישראל?

רש"י מוסיף בפירושו תנאי נוסף: "כגון ביישוב בית שני". האם כוונתו שאכן מדובר בברכה הנאמרת רק בארץ ישראל, אך רק במציאות כוללת של יישוב הארץ על ידי שיבת ציון ולא במציאות פרטית של בניית בית זה או אחר?

כשאלה למעשה נשאל: מהו הנוסח המדויק שיש לומר – ברכה מלאה או חלקית? האם על בתי גויים יש לומר רק את הפסוק ללא פתיחה ב"ברוך"?

בפוסקים במשך הדורות עלו והצטרפו ספקות רבים באשר למציאות הראויה לברכה, עד שבא אחד מחשובי הפוסקים האחרונים, בעל "ערוך השולחן"² וכתב: "ועל כל פנים לא נהגנו בברכה זו מפני שינוי הפירושים, וספק ברכות להקל". עד לפוסקי דורנו ניתן לראות את שרידי המחלוקת והספקות בדבר. הגר"ע יוסף, בהלכותיו ובסידורו, אינו מביא ברכה זו כלל (אף על פי שהרמב"ם³ וכן מרן המחבר כן פסקה⁴); הגר"מ אליהו מביא את הברכה אך רק כברכה חלקית וכניסוחה בגמרא; ואילו מרן הרצ"ה⁵ זצ"ל, בסידור "עולת ראייה", הביאה כברכה מלאה בשם ומלכות.⁶

⁷ תהלים מט, יב.

⁸ אמנם בניאים לא מצויה הגדרת עם ישראל כאלמנה מלבד בעקיפין בדברי ישעיה (נד, ד) "וחרפת אלמנותיך". אך נראה שהדבר השתרש יותר ממגילת איכה שהגדרה זו מוזכרת בפתיחתה (א, א) כלפי ירושלים: "העיר רבתי עם היתה כאלמנה".

¹ ברכות נח ע"ב.

² אורח חיים רכז, ז.

³ אהבה, ברכות י, י, יט.

⁴ שולחן ערוך, אורח חיים רכז, י-יא.

⁵ ואף נהג כן להלכה לברך בבתי הכנסת של ההתיישבות החדשה בארץ ישראל.

⁶ כך סיפר לי אאמ"ר ז"ל והורה לי למעשה.

⁶ תהלים קמו, ז-ט.

פרשת בחוקתי

לא זהה, מיד אחר כך, בסופו של פרק כז (פסוק לד): "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי". יש להבחין בין המצוות המוטלות על האדם כחובה ובין המצוות שאדם לוקח על עצמו מעבר לנדרש, מתוך רצון חופשי להתקרב אל ה'. על האדם לדעת כי לא כל הרוצה לבוא ולטול את ה' יכול לעשות זאת. עליו לבנות את הקרקע המוצקה, היא הדרך הסלולה בראשונה לכל אדם – קיום מצוות ה' הוא מחויב להן. רק אז, כקומה נוספת ומתוך ערגתו לה', יתאפשר לו לקיים את המצוות הכתובות בפרק כז.

גם הברכות והקללות המובאות בפרק כז נאמרות כאזהרה לאדם כדי שיקיים את המצוות ודקדוקיהן. מדוע, אם כן, לא נכתבו בסוף הספר? אלא בא ומלמד כי הקללות והברכות מדברות על מי שאינו חש למצוות המוטלות על האדם כחובה, ואילו המצוות הכתובות בפרק כז נתונות לבחירתו, והן יכולות להעצים את אישיותו ולשמש קומה נוספת בבניינו הרוחני. לכן הקללות לא חלות במי שלא מקיימן.

הרמח"ל כתב בפרק יג בספר מסילת ישרים: "ותראה, שכל מה שבארנו עד עתה הוא מה שמצטרך אל האדם לשיהיה צדיק, ומכאן ולהלאה הוא לשיהיה חסיד", כלומר תנאי ל"חסידות" היא ה"צדקות".

בעבודת ה', כמו בכל תחום בחיים, נדרשת מאתנו החובה להבחין בין החובות הראשוניות המוטלות עלינו ובין הקומות הבאות.

מקורות:

ויקרא רבה (מרגליות), פרשת בחוקתי פרשה לו, אות א.

ויקרא רבה (מרגליות), פרשת בחוקתי, פרשה לו, אות ד.

רמח"ל (תשמ"ח), מסילת ישרים, ירושלים.

יואב זנבר

טטודנט לתואר שני ביעוץ חינוכי

בסוף פרשתנו אנו מתוודעים למצוות שהמכנה המשותף להן הוא העובדה כי האדם מנדב מהונו להקדש מתוך רצון ובחירה חופשית. ואלו הן המצוות: נדר, הקדש, חרם וקרבת נדבה. "וַיְדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אִישׁ כִּי יִפְלֵא נֶדֶר בְּעַרְפֹּךָ וְנָפְשֵׁת לְה' " (כז, ב). המושג "נדר" מתבאר בפירושו של הרש"ר הירש (כב, כא):

נדר הוא החלטה הנובעת רק מרצונו של אדם; ואין היא תלויה במצוות החובה המכוונות בדרך כלל את רצונו. הנדר מקבל על עצמו התחייבות וקושר עצמו מרצונו החופשי.

אם כן, למדנו מדבריו כי הדבר תלוי בבחירת האדם. אמנם המדרש על הפרשה מבאר כי מצוות אלו אינן הוראה לציבור וההתעסקות בהן דורשת זהירות רבה, אולי אף הימנעות מעשייתן:

טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם (קהלת ה, ד) [...] ר' מאיר אמר טוב אשר לא תדר, וטוב משניהם מי שהוא נודר ומשלם [...] ר' יהודה אמר טוב אשר לא תדר, וטוב משניהם מי שאינו נודר כל עיקר, אלא מביא כבשתו לעזרה ומקדישה ושוחטה.

גם מדרש הסמוך לו מבאר בעיקרו את הקושי הנעוץ בענייני נדרים:

ארבעה פתחו בנדרים שלשה שאלו שלא כהוגן והשיבו הקדוש ברוך הוא כהוגן, ואחד שאל שלא כהוגן והשיבו הקדוש ברוך הוא שלא כהוגן. ואילו הן אליעזר עבד אברהם וכלב ושאלו ויפתח.

כלומר, כשהאדם נודר עליו לדעת כיצד לנדר כדי שלא תצא תקלה תחת ידיו. בסוף המדרש מובא כי הנודר ומקיים ברכה היא לו: "אמר רבי יעקב בר אבינא כל מי שהוא נודר ומשלם נדרו יהא מובטח לו שנשמעה תפלתו".

נראה כי הדברים מתבארים אף בבואנו ללמוד פשוטו של מקרא וסדרם של הפסוקים. בסוף פרק כז (פסוק מו) כותבת התורה: "אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרָה אֲשֶׁר נָתַן ה' לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה". פסוק זה מתפרש כסיכום הבא בסוף ספר או בסוף תקופה משמעותית. אם כן, מדוע חוזרת התורה וכותבת שוב פסוק דומה, אם כי

במעגלי העם היהודי

יהודי גרמניה א (עד עליית הנאצים לשלטון)

לא ניתן להצביע על רצף של התיישבות יהודית בגרמניה לפני המאה העשירית (למניינם). מסוף מאה זו ואילך מגיע לערי הריינוס זרם של סוחרים יהודיים מגרמניה (משפחת קלונימוס לדוגמה). בקהילות הריינוס (קלן, שוים – שפירא, מגנצא, ורמיזא) שולטים ראשי הקהל מכוחם של תקנות ובסמכותם של גדולי תורה (תקנות רבנו גרשום מאור הגולה לדוגמה). עם זאת, מתקיימים קשרים הדוקים עם קהילות צרפת במסגרת מפעלם של בעלי התוספות.

מסוף המאה האחת-עשרה מתחיל תהליך של רדיפות בידי משתתפי מסעי הצלב (גזרות תתני"ו) הגובות מחיר כבד בנפש וברכוש. מתעצב המושג "קידוש השם" לאדם המוכן אף לשלוח יד בעצמו ובמשפחתו ובלבד שלא ימיר את דתו. הקדושים הוזכרו בתפילה (אב הרחמים, הזכרת נשמות) ונכתבו עליהם פיוטים שחלקם נכנס לסדר התפילה. בסוף המאה השלוש-עשרה מגיע תהליך הרדיפות לשיאו (פרעות רינדלפליש, מאסר המהר"ם מרוטנבורג, פרעות המגפה השחורה) והיהודים נדחקים מהערים לכפרים ולעיסוק ברוכלות ובהלוואה בריבית, הגורם לפרצי שנאה כלפיהם ולמקרי גירוש. מפעל התוספות נחתם והיצירה הרוחנית מתמקדת בספרי מנהגים ובספרי פסיקה (רא"ש, מהרי"ל, תרומת הדשן).

זרם נוסף המופיע ביהדות אשכנז הם חסידי אשכנז הבולטים בתורת המוסר ובתורת הסוד שלהם. חסידי אשכנז ניסו להסביר מה הם המעשים הראויים שיעשה אדם כדי שיזכה להיקרא חסיד (דוגמאות לכך ב"ספר חסידים") ומה הם הכוונות והייחודים הראויים כדי למקסם את השפעת התפילה (ספר הייחוד). הזרם החל עם ר' שמואל החסיד ובנו ר' יהודה באמצע המאה השנים-עשרה והתפוגג תוך תנועת הקבלה בסוף המאה השלוש-עשרה.

במאה השמונה-עשרה נשבר הקיפאון החברתי והכלכלי שיהודי גרמניה היו נתונים בו. מלחמות הדת שבין הקתולים לפרוטסטנטים נחלשות וגוברת הסובלנות הדתית. עליית המרקנטיליזם מביאה את נסיכי גרמניה להכיר יותר בערכם הכלכלי של היהודים והבורגנות עולה כמגזר ביניים בין האצולה לאיכרות. בתקופה זאת מופיעים "יהודי החצר" – יהודים הנושאים בכהונה רמה בחצרות הנסיכים ומשיגים זכויות לאחיהם, אולם מעוררים שנאה מצד האצילים עד כדי סיכון חייהם (לדוגמה היהודי יוסף זיס).

השיפור ברמת החיים מביא להתערערות שמירת המצוות אולם רק תנועת ההשכלה תשבור לגמרי את המבנה המסורתי של הקהילה. בשלב ראשון ביקשו המשכילים לשפר את מצב החינוך היהודי והכללי של היהודים; בשלב שני הם ביקשו "לזקק" את היהדות מכל ה"עיוותים" לשיטתם שדבקו בה (חכמת ישראל); בשלב שלישי ביקשו להכניס "תיקונים" בדת (תנועת הרפורמה). במאה התשע-עשרה מתחיל תהליך של שוויון זכויות בגרמניה יחד עם התערערות אנטישמיות לאומית, כלכלית ולבסוף גזענית כבדה. מעמדם של יהודי גרמניה מגיע לשיא ברפובליקת וימר (1818–1933). הם תופסים מקום חשוב בענפי המדע החדשים – כימיה, פיזיקה, פסיכולוגיה, שוק ההון, המסחר הקמעונאי, התעשייה, המחזאות והקולנוע.

לעיון נוסף

מאיר מיכאל, **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה**, מרכז שז"ר, ירושלים תשס"א–תשס"ו